

Izabela Duraj-Nowosielska

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Jadwiga Sambor

1. Biogram

Urodziła się 12 września 1930 roku w Skałacie na Ukrainie, zmarła 12 listopada 2014 roku w Warszawie. Studiowała w krakowskiej WSE (1949–1952) i warszawskiej SGPiS (1952–1954); po uzyskaniu magisterium z ekonomii pracowała w Katedrze Statystyki Matematycznej SGPiS (do 1961 roku). W latach 1961–1964 studiowała polonistykę na UW, później podjęła tam pracę w Katedrze Językoznawstwa Ogólnego i wykonywała ją nieprzerwanie do przejścia na emeryturę w 2000 roku. Po śmierci A. Weinsberga w 1992 roku objęła funkcję kierownika KJO, a sprawowała ją – jak wspominają współpracownicy (Linde-Usiekiewicz, Huszcza 2016) – w sposób wysoce demokratyczny, kolegialny. W 1967 roku uzyskała stopień doktora na podstawie rozprawy dotyczącej struktury statystycznej tekstów, na materiale „Pana Tadeusza” i Nowego Testamentu (1969). Podstawą habilitacji w 1975 roku była z kolei rozprawa „O słownictwie statystycznie rzadkim (na materiale derywatów we współczesnej publicystyce polskiej)”. Mimo intensywnej aktywności naukowej nadanie tytułu profesorskiego opóźniało się z powodów politycznych i nastąpiło dopiero w 1988 roku. J.S. była m.in. członkiem PTJ, członkiem korespondentem TNW, a także wieloletnim członkiem komitetu redakcyjnego czasopisma „Quantitative Linguistics”. Wysoce cenioną jako dydaktyk, prowadziła przez kilka dekad m.in. wykłady z językoznawstwa ogólnego i współprowadziła słynne śródowe seminaria semantyczne, na których w kolejnych dziesięcioleciach dyskutowane były najnowsze kierunki światowego językoznawstwa. Przez lata była związana z duszpasterstwem akademickim przy kościele św. Anny w Warszawie, kierowała tam też chórem.

J.S. w swojej działalności naukowej łączyła zainteresowania polonistyczne i matematyczne, kładąc podwaliny pod polskie badania w obszarze lingwistyki kwantytatywnej. Od końca lat 60. XX wieku współpracowała przy tworzeniu „Słownika frekwencyjnego polszczyzny współczesnej” (m.in. z I. Kurcz i J. Woronczakiem), stanowiącego w kolejnych dekadach punkt odniesienia w badaniach nad frekwencją słownictwa w Polsce. Owocem prac nad tym słownikiem były również takie publikacje jak „Z zagadnień gramatyki w słowniku frekwencyjnym współczesnego języka polskiego” (1971), gdzie poddana została krytycznemu

ogładowi szkolna klasyfikacja części mowy, „Słowa i liczby. Z zagadnień językoznawstwa statystycznego” (1972) czy wspomniana rozprawa habilitacyjna (1975). W dalszych latach J.S. współpracowała z R. Hammerlem przy projektach dotyczących badań ilościowych nad słownictwem wieloznacznym (zob. np. 1989, 1990, 1991 i monografię 1993; por. też wspólnie opracowany podręcznik „Statystyka dla językoznawców”), a także z zespołem G. Altmanna z uniwersytetu w Bochum, pionierskiego w skali światowej ośrodka badań z zakresu lingwistyki kwantytatywnej. Poza relacjonowaniem własnych badań (indywidualnych i zespołowych) J.S. szczególnie dbała o przybliżanie polskiemu czytelnikowi trudno wówczas w kraju dostępnych zachodnich publikacji w tej dziedzinie (np. 1988, 1993). Nie tylko zatem oryginalne badania, ale też wysiłek włożony w rozpowszechnianie i systematyzowanie wyników uzyskiwanych przez innych badaczy przyczyniły się do wypromowania tego nurtu badawczego na gruncie polskim; nie małą w tym rolę odgrywała również umiejętność przystępnego wykładania zagadnień statystycznych, pozwalająca na wdrożenie środowiska lingwistycznego w tę problematykę (zob. np. 1972 czy wspomniany podręcznik 1990). W późniejszym czasie J.S. zainteresowała się językoznawstwem kognitywnym w ujęciu kwantytatywnym (por. np. tom pod red. J.S., 1997), co było odzwierciedleniem jej wieloletnich zainteresowań oscylujących wokół związku prawidłowości statystycznych obserwowanych w tekstach języka z funkcjonowaniem ludzkiego umysłu.

Biogram i wspomnienia o J.S. można znaleźć m.in. w tomie „My z nich” (2017), w „Biuletynie Polskiego Towarzystwa Językoznawczego”, t. 72 (2016) i w „Roczniku TNW”, t. 82 (2019–2020); ta ostatnia pozycja zawiera również obszerną bibliografię prac, zob. też tom jubileuszowy poświęcony J.S. pod red. J. Linde-Usiekiewicz i R. Huszczy (2003).

2. Gramatyka (poglądy, osiągnięcia)

J.S., która całą swoją działalność naukową poświęciła językoznawstwu kwantytatywnemu i promowaniu tej dziedziny badań, podkreślała jednocześnie, że należy we właściwy sposób rozumieć rolę metod ilościowych w lingwistyce, mianowicie nie należy przeceniać możliwości, jakie one dają. Dla J.S. „statystyka (...) nie jest nigdy autonomiczna i zawsze powinna być związana z analizą jakościową (...), pełni rolę służebną, uzupełnia i uściśla analizę jakościową, nigdy jej nie zastępując” (1972: 5–6). Z jednej strony, nie należy zdaniem J.S. zapominać, że statystyka językoznawcza „pozwała na wyodrębnienie i uściślenie określonych prawidłowości, ogólnych tendencji i tylko w tym zakresie jest przydatna” (1972: 6), z drugiej jednak strony wartość tych metod jest bardzo szczególna: ponieważ w języku nie ma albo jest bardzo niewiele ścisłych praw (co daje np. efekt „słynnego przeciekania gramatyk, gdyż żadna reguła nie jest bezwyjątkowa”; 1972: 16), wpływ czynników losowych w badanym obszarze może ulec neutralizacji dopiero przy odpowiednio dużej próbie tekstowej. Dlatego metody statystyczne pozwalają na zidentyfikowanie prawidłowości językowych niewidocznych „gołym okiem”, i dlatego też badanie częstości elementów języka – jak twierdził G. Zipf, na którego J.S. z uznaniem się powołuje – należy traktować na równi z analizą ich funkcji komunikatywnej, ekspresywnej i impresywnej (1972: 18). Co więcej, metody te umożliwiają również wychwycenie procesów stochastycznych, czyli nieświadomych tendencji (podprogowych „sił”) wpływających na myślenie i zachowania ludzi. Do nadrzędnych reguł kognitywnych należy

przy tym zaliczyć sformułowaną przez G. Zipfa zasadę najmniejszego wysiłku, która – jak można domniemywać – leży u podstaw większości statystycznych praw językowych, takich jak te np., że leksemy krótkie, a także o wysokim stopniu polisemii (czyli wielofunkcyjne) są częstsze niż leksemy dłuższe i – odpowiednio – leksemy jednofunkcyjne (prawa Zipfa); jednocześnie znakomitą większość słownictwa stanowią właśnie rzadziej występujące leksemy monosemiczne (prawo Kryłowa). U podłoża innych prawidłowości statystycznych leży z kolei struktura ludzkiej pamięci – jej ograniczoną pojemnością tłumaczy się np. prawo Menzeratha, mówiące o tym, że w miarę wydłużania się konstrukcji językowych skróceniu ulegają ich poszczególne składniki (co dotyczy różnych poziomów języka).

J.S. w swoich pracach skrupulatnie omawia zastosowania statystyki w deszyfracji tekstów, stenografii, w badaniach filologicznych (np. przy ustalaniu chronologii tekstów albo ich autorstwa), diachronicznych, dialektologicznych, typologicznych czy stylistycznych, ale najwięcej uwagi, a przede wszystkim własne badania poświęca statystyce leksykalnej – na materiale współczesnego języka polskiego, niemieckiego, a także rosyjskiego i angielskiego. I tak np., w J.S. 1984 uczona uzyskała potwierdzenie przywołanego tu prawa Menzeratha w odniesieniu nie tylko do samego planu wyrażania (długość konstrukcji vs. długość składnika, np. sylaby), jak to było w badaniach oryginalnych, lecz także w odniesieniu do relacji między liczbą sylab w leksemie a liczbą jego znaczeń („wydłużających” niejako konstrukcję językową pod względem treści): okazało się mianowicie, że długość wyrazu (mierzona liczbą sylab) jest odwrotnie proporcjonalna do jego przeciętnej liczby znaczeń w słowniku (przy czym spadek stopnia polisemiczności dłuższych konstrukcji może być traktowany jako rekompensata ułatwiająca ich zapamiętywanie). W innych pracach (np. 1986) J.S. zajęła się testowaniem praw Martina i budowaniem dla nich modelu funkcyjnego; dotyczą one hiperonimicznych ciągów definicyjnych (np. *powietrze – gaz – substancja – materia*) i głoszą, że wraz ze wzrostem poziomu pojęciowego (tj. stopniem abstrakcyjności pojęcia [I prawo Martina] / stopniem ogólności [II prawo Martina], co daje inny sposób uporządkowania zbiorów pojęć) maleje liczba pojęć występujących na danym poziomie abstrakcyjności/ogólności. Badaniom tego rodzaju przyświeca cel w postaci uchwycenia swoistej paradygmatyki pojęć. Poszczególne sieci pojęciowe okazują się tworzyć systemy 1. o zmiennej liczbie elementów w zależności od leksemu wyjściowego; 2. samoregulujące się (dążące do równowagi); 3. indywidualne u różnych użytkowników języka oraz 4. na ogół niepokrywające się z ciągami hiperonimicznymi spotykanymi w słownikach. J.S. i Hammerl (1993) podają interpretację kognitywną uzyskanych wyników, nawiązującą do struktury i pojemności pamięci długotrwałej (s. 78–80). Analogiczny mechanizm posłużył autorom (1990) do ustalenia stopnia abstrakcyjności polskich formantów słowotwórczych; badanie wykazało m.in., że najczęściej występujące formanty sufiksalne wskazują na *nomina actionis* i *nomina essendi*, czyli kategorie istotnie uznawane w słowotwórstwie za najbardziej abstrakcyjne. Dalsze analizy (np. 1991) skupiały się wokół problematyki gniazd leksykalnych, tj. sieci pojęciowych utworzonych dla wszystkich znaczeń danego leksemu, które to gniazda w ujęciu kognitywnym traktowane są jako odbicie hierarchicznej struktury pojęć zakodowanej w świadomości. Jeszcze inny problem poruszany w pracach J.S. dotyczących ciągów definicyjnych to relacja między pojęciami o najwyższym stopniu ogólności a domniemanymi semantycznymi indefinibiliami (np. 1986), a także rozkład rangowy (według częstości występowania) poszczególnych znaczeń w ramach jednego

leksemu, zwłaszcza w obrębie wielofunkcyjnych przyimków (prawo Beöthyego; por. 1991, 1993); jak wykazały szczegółowe badania przeprowadzone dla przyimka *w*, kolejność rangowa nie pokrywa się z kolejnością wyróżnianą w słownikach.

→ SŁOWOTWÓRSTWO

Najważniejsze publikacje

- J.S. 1969. *Badania statystyczne nad słownictwem (na materiale «Pana Tadeusza»)*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- J.S. 1971. „The distribution of low frequency words in texts of natural languages”. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* 28: 125–133.
- J.S., A. Lewicki, W. Masłowski, i J. Woronczak. 1971. *Słownictwo współczesnej publicystyki polskiej*. Warszawa: PAN.
- J.S. 1972a. „Z zagadnień gramatyki w słowniku frekwencyjnym współczesnego języka polskiego”. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* 29: 117–128.
- J.S. 1972b. *Słowa i liczby. Zagadnienia językoznawstwa statystycznego*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- J.S. 1974a. „Z zagadnień gramatyki słownictwa rzadkiego”. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* 31: 47–58.
- J.S. 1974b. „Z zagadnień semantyki derywatów rzadkich”. W *Tekst i język. Problemy semantyczne*, red. M.R. Mayenowa. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 271–298.
- J.S., I. Kurcz, A. Lewicki, i J. Woronczak. 1974a. *Słownictwo współczesnego języka polskiego. Listy frekwencyjne*, t. 1, cz. 1–2, Teksty popularnonaukowe. Warszawa: PAN.
- J.S., I. Kurcz, A. Lewicki, i J. Woronczak. 1974b. *Słownictwo współczesnego języka polskiego. Listy frekwencyjne*, t. 2, cz. 1–2, Drobne wiadomości prasowe. Warszawa: PAN.
- J.S. 1975. *O słownictwie statystycznie rzadkim – na materiale derywatów we współczesnej publicystyce polskiej*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- J.S. 1984. „Menzerath’s Law and the Polysemy of Words”. *Glottometrika* 6: 94–114.
- J.S. 1986. „O budowie tzw. ciągów definicyjnych (na materiale tzw. definicji leksykalnych)”. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* 40: 151–165.
- J.S. 1988. „Lingwistyka kwantytatywna – stan badań i perspektywy rozwoju”. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* 41: 47–67.
- J.S. 1989a. „Prawdopodobieństwo subiektywne wyrazów i tzw. słownik umysłowy człowieka”. *Polonica* 14: 77–86.
- J.S. 1989b. „Struktura kwantytatywna wyrazów polisemicznych w słowniku, czyli o tzw. prawie Kryłowa na materiale języka polskiego i rosyjskiego”. *Polonica* 14: 13–31.
- J.S., i R. Hammerl. 1989c. „Vergleich der Längenverteilungen von Lexemen nach der Silbenzahl. Im Lexikon und im Textwörterbuch”. *Glottometrika* 10: 198–204.
- J.S., i R. Hammerl. 1990. „Länge – Frequenz. Länge – Rangnummer. Überprüfung von zwei lexikalischen Modellen”. *Glottometrika*: 73–83.
- J.S., I. Kurcz, A. Lewicki, i in. 1990. *Słownik frekwencyjny polszczyzny współczesnej*. Kraków: IJP PAN.

- J.S., i R. Hammerl. 1990. *Statystyka dla językoznawców*. Warszawa: PAN.
- J.S., i R. Hammerl. 1991. „Gniazda pojęciowe (przegląd problematyki)”. *Poradnik Językowy* 9–10: 680–693.
- J.S., i R. Hammerl. 1993. *O statystycznych prawach językowych*. Warszawa: Zakład Semiotyki Logicznej.
- J.S. (red.). 1997. *Z zagadnień kwantytatywnej semantyki kognitywnej*. Warszawa: Polskie Towarzystwo Semiotyczne.
- J.S. 2005. „Lexical networks”. W *Quantitative Linguistics. An International Handbook*, red. R. Kochler, G. Altmann, i R. Piotrowski. Berlin: de Gruyter, 447–457.

Literatura podmiotowa

- Linde-Usiekniewicz, J., i R. Huszcza. 2003. *Prace językoznawcze dedykowane Profesor Jadwidze Sambor*. Warszawa: Wydział Polonistyki UW.
- Linde-Usiekniewicz, J., i R. Huszcza. 2016. „Prof. dr hab. Jadwiga Sambor – wspomnienie”. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* 72: 9–11.
- Linde-Usiekniewicz, J., i R. Huszcza. 2017. „Jadwiga Sambor (1930–2014)”. W *MY z NICH. Spuścizna językoznawców Uniwersytetu Warszawskiego*, red. Z. Zaron, i Z. Greń. Warszawa: Wydawnictwo UW.
- Linde-Usiekniewicz, J. 2019/2020. „Wspomnienie o Profesor Jadwidze Sambor”. *Rocznik Towarzystwa Naukowego Warszawskiego* LXXXII: 150–158.